

Rus Siyasal Rejiminde Putin Dönemi İktidar ve Muhalefet İlişkisi

Leyla İSAYEVA¹

Ramazan GÜNLÜ²

Öz

Araştırma Makalesi

Sovyetler Birliği'nin resmen dağılmasıyla başlayan ekonomik kriz ve ardından içte yaşanan terör olayları, Rus halkını, güçlü lider ve iyi bir yöneticiyi gerektiren, bir kimlik arayışına yöneltti. Toplumsal bölünmelerin eşliğine sürüklenen Rusya Boris Yeltsin döneminde çıkmaz sokağa ve batı güçlerinin müdahalesine maruz kaldı. Halkın desteğini yitirmek üzere olan Yeltsin'in istifası sonrası yerine Vladimir Putin geçmiştir. Ve böylece Rusya'da Putin dönemi başlamıştır. Bu çalışmada Putin dönemi Rusya'nın iç politikası ve bunu şekillendiren unsurlar ele alınacaktır. Sistem karşıtı muhalefet üzerine odaklanan bu çalışma, Rusya'da iktidar-muhalefet ilişkisinin sistem karşıtı muhalefetin nasıl oluştuğunu, karakterini, Rus toplumundaki etkisini ve Putin iktidarının siyasal rejim içi düzenlemelerini küreselleşme sorunsalının çerçevesinde ortaya koyma amacındadır. Çalışmanın temel kaynakları Rusya içi ve dışı kronikler ile bu konudaki temel incelemeler ve Rus siyasal tarihinde iktidar-muhalefet ilişkileri inceleyen çalışmaları olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sovyetler Birliği, Boris Yeltsin, Vladimir Putin, Siyasal Rejim, Siyasal Muhalefet, Rusya.

The Relationship between Power and Opposition in the Putin Period in Russian Political Regime.

Abstract

Research Paper

The economic crisis that started with the official dissolution of the Soviet Union, and then the internal terrorism, led the Russian people to seek an identity, requiring a strong leader and a good ruler. Russia, being driven to the brink of social divisions, was subjected to dead end and intervention by western powers during the period of Boris Yeltsin. After the resignation of Yeltsin Vladimir Putin replaced him. In this study, the internal policy of Russia during Putin period and the elements shaping it will be discussed. In this study, which focuses on anti-system opposition, the relationship between power-opposition in Russia is addressed as the problem of globalization and how anti-system opposition is formed. The main sources of the study will be the investigation of the internal and external chronicles of Russia and the investigations of the power-opposition relations in Russian political history.

Key Words: Soviet Union, Boris Yeltsin, Vladimir Putin, Political Regime, Political Opposition, Russia.

Makale Bilgileri / Article Info

Alındığı Tarih / Received 07.05.2019

Kabul tarihi / Accepted 08.10.2019

¹ Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, leyla.isayeva92@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0885-2633>

² Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, gunlu@mu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-7499-7742>

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılma süreci hem mirasçısı Rusya'da hem de Batı'da büyük şaşkınlık yarattı. Olayların anaforu içinde Rusya'da ve pek çok ülkede solun büyük kesimleri büyük umutlarla hayal kırıklarını bir arada yaşamıştır. Sovyetler Birliği'nin 1989'dan itibaren dağılma sürecini hızlandıran olaylar farklı beklentilere yol açmıştır. Sosyalistler, farklı düşüncelere kapılmış, başlayacak yeni dönemin geçmişteki hataları telafi edeceğine ve yaşam kabiliyeti olan yeni sol hareketlerin doğacağına inanıyorlardı (Kagarlitski, 1996).

Yeltsin dönemindeki idari yapının değişmesine karşı solun muhalefeti Putin dönemine kadar devam etti. Bu süreç Rusya'da iktidar ve muhalefet ilişkisinin şekillenmesinde temel bir rol oynadı. Bu durum muhalefetin iki ayrı çizgide konumlanmasıyla sonuçlandı. Bu, muhalefetin sistem içi ve sistem dışı olmak üzere ikiye ayrılmasıydı.

Sistem dışı muhalefet kayıtlı olmayan partiler ve Devlet Duma'sına girmek için gerekli %5 barajını aşamayan partilerden oluşmaktadır. Sistem dışı muhalefet³, köklü bir şekilde devletin toplumsal-siyasi yapısının değiştirmesini hedefler. Sistem dışı muhalefetin mecliste temsil edilmemesi, onu boykot ve protestolar gibi siyasi araçlara zorlamıştır. Bizim çalışmamız, sistem dışı muhalefet üzerinde odaklanmıştır.

Makalede ele alınan konu Rusya'da muhalif partilerin oluşum süreci, iktidarla aralarındaki çatışma, protestolar zamanı sistem dışı muhalefetin karşılaştıkları sorunlar, Rus toplumunun demokratikleşmesi talebini karşılayabilecek siyasi muhalefetin başarılı bir şekilde oluşmasını engelleyen faktörleri belirlemektir.

1. Rus Siyasal Sisteminde İktidar ve Muhalefet Partileri

Yeltsin yönetimi, Rusya'nın modernleşmesini ve Batı'nın değerlerinin yerleşmesini hızlandırmak için çalışsa da, rejimin kendisi tümüyle geleneksel, barbar, hatta arkaikti. Yeltsin'in, çevresindeki taşralı bürokratların ve Batıcı-reformcuların oluşturdukları birlik, Kremlin çevresinin tam da ihtiyaç duydukları şeydi.

Sovyet sisteminin dağılmasıyla hiyerarşiler çökerken hiyerarşinin belli bir irtifa noktasında konumlananlar çevresinde şebekeleri oluşturdu (Sergeev & Sergeev, 2004). Bu konumları işgal eden kişilerin şebekeleri harekete geçirmesi ve zenginliği kontrol etmesi Oligarkların oluşmasında bir kuluçka rolü oynadı. Yeltsin'in gevşek idaresi ve zayıf politik kontrol altında güçlü Oligarkların oluşması, Rusya'da "kapitalizme geçiş" in alamet-i farikası sayılıyordu. Bu Oligarkların gücünü ve zayıf yanlarını bu dönemde yakından tanıyan kişi Yeltsin'in halefi Vladimir Putin'di. İdari yapıyı ve gücün büyük kısmını tekelinde toplamayı başaran Putin, Oligarklara savaş açarak bazılarını kendi tarafına çekti. Bu "savaş" Rusya'daki dağınık ekonomik-politik güçleri merkezin kontrolü altına alarak işbirliği yapanların yararlandığı ekonomi alanı yarattı.

³ Sartori G. Parties and party systems: a framework for analysis. Colchester: ECPR Press, 2005.

Putin, ele geçirdiği güç ve kontrol kabiliyeti ile “Yeni Çar” olarak adlandırılıyordu (Stengel, 2007). Yeni Çar’ın iktidarı altında muhalefet baskı, medya tekeli, sansür, sivil toplum kuruluşlarının (STK) kapatılması, merkezileşme adı altında yaptığı uygulamalar uluslararası arenada antidemokratik baskılar olarak kayda geçti ve ihtiyatla karşılandı.

Rus siyasal tarihinde iktidar-muhalefet savaşı 2000-2011 yılları arasında tüm Rusya’yı saran gelişmelere sahne oldu. Muhalif partilerin gösteri yapması yasaklandı. Ağır kısıtlamalara karşın parti liderleri bu kısıtlamaları göstererek halkı kendi tarafına çekiyordu. Protestolar, Moskova, Petersburg gibi şehirlerde büyük halk kitlelerine ulaştı (Год митингов, Mitingler Tarihi, 2013).

Putin, iktidarını izleyen dönemlerde hükümetin elinde toplanan medya aracılığıyla muhalif parti liderlerini olgunlaşmamış hareketler olarak gözden düşürmeye çalıştı. 2018 Mart ayında gerçekleşen cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Putin’in aday olmasıyla muhalif politikacı Aleksey Navalniy’nin taraftarları yolsuzluk karşıtı protestolar düzenledi. Navalniy, Moskova’da düzenledikleri protesto gösteri sonrasında gösterinin “izinsiz” olduğu gerekçesiyle gözaltına alındı. Bu olay, sistem karşıtı muhalefetin siyasal sınırlarını gösteriyordu (Год митингов, Mitingler tarihi, 2013).

2019 yılının şubat-mart aylarında Rusya’nın siyasal gündemi Putin yönetiminin hazırladığı Emeklilik Reformuna karşı kitle protestoları ve onlara rehberlik eden sol akımların mitingleri; iktidarı ve özellikle Putin’i eleştiren muhalif blogger Navalniy’in 30 günlük hapsinin bitmesinin ardından 5 saniye özgür kaldıktan sonra tekrardan 20 günlük hapis cezasına çarptırılması; Eyalet seçimlerinin ikinci turunda muhalif partilerin önde olması ve iktidar-muhalefet savaşlarının şiddetlenmesi, ülkenin ağır bir dönemden geçtiğinin işareti olarak yorumlanabilir (Bbc News, 2019).

Rusya, siyasal tarihi özgül tarihsel gelişimi ve yönetim geleneği ile ayırt edici karaktere sahiptir. Devlet geleneği, 16. Yüzyılda prensliklerin birleşmesiyle başlayıp Bolşevik Devrimi ile sonlanan Çarlık Dönemi, 1917-1991 yılları arasını kapsayan Sovyetler Birliği Dönemi ve 1991 sonrası Rusya Federasyonu Dönemi olarak sıralanabilecek dönemlerden geçerek şekillenmiştir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılması, beklenmedik şekilde gerçekleşen ve küresel bir şaşkınlık yaratan gelişmeyi çok az uzman tahmin etti⁴. Bu beklenmedik platform çöküşü embriyon halindeki politik aktörleri sahnenin önüne çıkardı. Bu ilk şoku atlatanlar Rusya Federasyonu’nu ilan eden Boris Yeltsin ve ortaklarıydı. Sovyet Devleti’nin güç ve yetkisiyle donatılmış kadrolar, atlarındaki platformun çökmesiyle kendilerini demokratikleşme ve liberal ekonomiye geçiş rotasında bulmaya çalıştılar. Gerçi Gorbaçov’un 1985’te yürürlüğe koyduğu glastnost ve perestrojka, yeni liberalizmin 1980 sonrası serüvenine bir katılma şekli olarak görülebilir. Sovyet

⁴ İmmanuel Wallerstein bunlardan biriydi. Derlugian, G.(2014) “Komünizm Neydi?” Kapitalizmin Geleceği Var mı? İçinde (çev. B.O. Doğan) İstanbul: Metis.

siyasal ve ekonomik rejimi altında oluşan yeraltı ekonomisi bu politikalarla yer üstüne çıkış kanalları bularak sonraki dönemin yeni güçlerinin ortaya çıkmasına zemin oluşturmuştu. Sovyet kabuğundan çıkan bu “yeni güçler” kapitalizmin talan ve yağma ile kazanılması sürecinin galipleri oldular (Kesgin, 2016). Demokratikleşme ve piyasacı liberalizm aynı zamanda uluslararası toplumda kaybedilen prestijini yeniden kazanılmasının bir yolu olarak görülüyordu. Oligarklar, öngörülmeleyen bir sonuç değil, tersine Sovyet-ekonomi politığının çözülme süreci olan, glastnost ve perestroyka'nın kuluçkasında çıkan özerkleşen devlet şirketlerinin ve özerkleşen siyasal birimlerin yöneticileriydi.

Ekonomik ve sosyal temelleri ortaya çıkan yeni toplumun üzerindeki eski devletin şalını çeken gelişmeler, 1990 yılında Sovyet Komünist Partisini ülkenin yön verici tek gücü olan Sovyet Anayasası'nın 6. maddesinin kaldırılması ve 1991 yılı 1 Ocak tarihinde SSCB “Toplumsal Birlikler Hakkında” Kanununun kabul edilmesi oldu. Bu değişiklikler zembereğinden boşalan yayın tuttuğu parçaların dağılmasıyla yeni partilerin kurulmasının manivelası oldu. 1992'nin sonunda kurulan partilerin sayısı 90'ı aşdı. “Siyasal Partiler Hakkında” Kanun ise 2001 yılında kabul edilmiştir. Kanuna göre, parti isimlerinde ırki, milli ve dini duygulara hakaret sayılan kelimelerin kullanılması yasaklanmıştır (9. Madde). Aynı şekilde parti ambleminde devlet bayrağı, amblemi, milli marşını, dini sembolleri tahkir eden sembollerin kullanılması yasaklanmıştır. Diğer yandan mesleki, ırki, milli ve dini mensubiyet temelinde siyasal parti oluşturulmasına da izin verilmemiştir (Akhundova, 2013).

Her şeyden önce, Avrupa ve Rusya'da siyasal muhalefetin doğuşu arasındaki farkı vurgulamak gerekir. Batı siyasal yapısında olduğu gibi Rusya'da uzun tarihiyle şekillenmiş bir "sosyal sözleşme" ve "sağcı devlet" yapısına sahip olmadı. Hükümet her zaman önemli bir aktör olmuştur ve hükümete karşı her türlü muhalefet öncelikle yasadışı olarak kabul ediliyordu.

Rusların siyasal kültürü Avrupa'dakinden farklı ve siyasal pasiflik, kamusal olaylara karşı zayıf tepki, yetkililerle doğrudan iletişim eksikliği, uygar siyasal mücadele becerisinin eksikliği, siyasal özgürlük değerlerinin yanlış anlaşılması ve siyasal özgürlük değerlerinin anlaşılmaması gibi özellikler hüküm sürmüştür (Zeletdinova, 2012).

Ülkede demokratikleşme çabaları çerçevesinde toplumsal yaşamda örgütlenme ve siyasal yaşamda partileşme düzeyi artmış, seçim ve oy sistemleriyle birçok kesim yönetimde temsil edilme fırsatı kazanmıştır.

Günümüzde devam eden bu değişim sürecinde, Rusya'nın siyasal-ideolojik yaşamında yer alan belli görüşler ve gruplar belirginleşmiş, siyasal mücadeleye katılan temel aktörler haline gelmişlerdir. Ülkedeki siyasal yelpaze ideolojik açıdan “rengârenk”, parti olarak ise çok sayıda olması kimi görüşlere göre, toplumdaki sosyal çıkarların çeşitliliğinin değil, düzensizliğin, geçiciliğin ve sistemsizliğin göstergesidir (Burenko, 2007: 2). Rus Siyasal Sisteminde partiler sistem içi ve sistem

dışı olmakla, iki gruba ayrılmaktadır. Merkez Seçim Komisyonu Rusya’da kayıtlı olan ve seçimlere girme hakkı olan 14 siyasi parti saymıştır (Samoylov, 2017).

1. Партия "Родина" (Partiya Rodina - Vatan Partisi), parti lideri Aleksey Zhuravlev, siyasi söylemleri aşırı milliyetçi, muhafazakâr.
2. "Коммунисты России" (Kommunistı Rassiyi-Rusya'nın Komünistleri), parti lideri Maksim Suraykin, siyasi söylemleri Marksist-Leninist/ Komünist.
3. "Российская партия пенсионеров за справедливость" - РППС – (Rassiyiskaya Partiya Pensiyonerov za Spravedlivost- Rusya Adalet için Emeklilerin Partisi), parti lideri Yevgeniy Artyuh, siyasi söylemleri sosyal muhafazakar.
4. "Единая Россия" (Yedinnaya Rassiya-Birleşik Rusya), kurucusu Devlet Başkanı Vladimir Putin, parti lideri Dimitri Medvedev, siyasi söylemleri merkez muhafazakar, ulusalcı.
5. "Зелёные" (Zelyöniye-Rusya Ekoloji Partisi “Yeşiller”), parti lideri Anatoly Panfilov, siyasi söylemleri ekolojist, çevreci, yeşil politikalar.
6. "Гражданская платформа" (Grajdanskaya Platforma, Civic Platform - Sivil Platform), parti lideri Rifat Shaykhutdinov, siyasi söylemleri liberalizm.
7. ЛДПР, (Rusya Liberal Demokrat Partisi), parti lideri Vladimir Jirinovskiy, siyasi söylemleri milliyetçi sağcı, muhafazakar.
8. "Парнас", (PARNAS-Halkın Özgürlük Partisi), parti lideri Mikhail Kasyanov, siyasi söylemleri muhafazakar liberal, liberal demokrasi.
9. "Партия Роста" (Partiya Rosta- Gelişme Partisi), parti lideri Boris Titov, siyasi söylemleri muhafazakar liberal.
10. "Гражданская сила" (Grajdanskaya Sila-Sivil Güç), parti lideri Kirill Bykanin, siyasi söylemleri liberalizm, yeşil politikalar.
11. "Яблоко" (Yabloko-Elma), parti lideri Emilia Slabunova, siyasi söylemleri sosyal liberalizm, Avrupa yanlısı.
12. КПРФ,(Rusya Federasyonu Komünist Partisi), parti lideri Gennadiy Zyuganov, siyasi söylemleri, Marksizm-Leninizm / Komünizm.
13. "Патриоты России" (Patriotı Rassiyi- Rusyanın Vatanseverleri Partisi), parti lideri Gennady Semigin, siyasi söylemleri demokratik sosyalizm/ulusalcı sol.
14. "Справедливая Россия"(Spravedlivaya Rassiya- Adil Rusya Partisi), parti lideri Sergey Mironov, siyasi söylemleri sosyal demokrasi/ demokratik sosyalizm.

Rusya’daki sistem dışı muhalefet, günümüzde aşağıdaki gruplardan oluşmaktadır.

1. Demokratik hareket: A. Novalniy liderliğinde olan İlerleme Partisi (Partiya Progressa), PARNAS, Dayanışma Partisi (Solidarnost), Birleşmiş Sivil Cephe Partisi (Obyedinenniy Grajdanskiy Front), Savunma Partisi (Oborona), 5 Aralık Partisi (Partiya 5 dekabrya) v.b.
2. Sağ hareket: Demokratik Birlik Partisi (Demokratichskiy Soyuz), Demokratik Seçim Partisi (Demokrtaicheskiy Vibor), Liberteryen Partisi (Libertarianskaya Partiya)
3. Sol hareket: Sol Cephe Partisi (Leviy Front), ROT Cephesi Partisi (ROT Front), Rusya Sosyal-demokratik Partisi (Sotsial Demokraticheskaya Partiya Rossii).

4. Sol milliyetçi hareketler: Başka Rusya (Drugaya Rossiya), Vatan Partisi (Rodina), Sağduyu Partisi (Zdraviy Smisl), Halk İradesinin Ordusu Partisi (Armiya Voli Naroda)
5. Diğer milliyetçi hareketler: Rus Partisi (Russkiye), Rus Sivil Birlik (Russkiy Grajdanskiy Soyuz)
6. Anarşistler: Korsan Partisi (Piratskaya Partiya)

2. Yeltsin'den Putin'e Rusya iç politikası

Rusya Federasyonu'nun ilk Devlet Başkanı Boris Yeltsin ve reform yanlısı ekibi, Rus idari sisteminde Amerikan sistemini benimsemiş, bunu başarmak için de Batının maddi/manevi desteği aranmıştır. Batı ise özelde Rusya'nın iç politik gelişmeleri ve "reform programının" başarısı üzerine odaklanmıştır. "Yakın Çevre"nin özel bir öneme sahip olmaya başladığı ve Rus dış politikasının daha iddialı hale geldiği 1993 yılında bile eleştiriden imtina eden Batı, Yeltsin'i karşılaştığı zorluklarda yalnız bırakmak istememiştir (Kubichek, 2000: 551).

Yeltsin altındaki "şok terapisi" politikası nedeniyle, Dünya Bankası verilerine göre, Rus ekonomisinin toplam hacmi 550'den 195.7 milyar dolara düştü. Yolsuzlukla ilgili durum daha da kötüye gitti, devlet mülkünün özelleştirilmesi sonucu ortaya çıkan Oligark tabakası Rus ekonomisini ele geçirdikleri gibi kendilerini siyasette de denemeye başladılar. Yeltsin ailesi olarak nitelenen bu tabakanın oluşumu sonucu Rus halkı açlık ve sefaletli günler yaşamaya başladı (Kubichek, 2000).

Yeltsin dönemindeki ilk reformlar özelleştirmeye yönelik iken, ikinci reform dalgası geri kalan halka sosyal yükümlülükleri hükümetin sırtından almaya yönelmişti. Votkaya olan bağımlılığı ile bilinen Yeltsin'in ve ailesinin adı iktidarda olduğu dönemde yolsuzluğa anılmaya başlandı. Bu dönemde halk Yeltsin'in başkanlığını sorgulamaya başladı. Kremlin ekibi bu baskıların önünü almak üzere idari sistemde değişiklik yapılmasına karar verdi. Uzun süren aramalar sonucu eski KGB memuru Vladimir Putin siyasette o zamana kadar pek de tanınmayan bir isim olarak başbakan oldu. Boris Yeltsin, 31 Aralık 1999'da televizyonda yaptığı bir konuşma ile istifa ettiğini ilan etti (Kremlin.ru, 2019). Böylece Rusya bir macerayı noktıyor, yenisine başlıyordu. Putin vekâleten 3 ay başbakanlık koltuğuna oturdu. Bu süreç aynı zamanda onun devlet başkanı olmasına hazırlanma süreciydi.

26 Mart 2000 tarihinde yapılan seçimlerin resmi sonuçları beklendiği gibiydi. Putin, aynen Kremlin senaryosuna uygun olarak, programlandığı üzere birinci turda kazandı. Propaganda uzmanlarının ana fikri halka Putin'i güçlü lider ve irade sahibi politikacı imajı yaratarak Yeltsin'in son yıllardaki yönetim tarzıyla iktidara olan kaybedilen güveni yeniden inşa etmektir. Putin'in itaatkar ve daimi icracı olması onu Yeltsin'in sadık yardımcılığına kadar getirtmişti. Bunun için de Putin propagandasında reklam ve televizyon üzerine gidilerek halka istedikleri ve aradıkları niteliklere sahip lider olarak Putin'i pazarlamaya başladılar. Bu, aynı zamanda, Rusya'da politik pazarlamanın ilk başarısıydı.

Putin, 1990’larda yaşanan kaostan sonra halka, arzuladıkları tek şeyi getirecek gibi görünüyordu: Stabilnost, yani istikrarı. İstikrarsızlığı sona erdirme, Rusya’nın temel sorunları arasında kritik seçimler yapmayı gerektiriyordu. Putin’in kısa süredeki başarısı temelde iki şeye bağlıydı: öncelik Çeçenistan’da süren savaşı sonlandırmak ve ikinci temel faktör ise, medya tekeline ele geçirmektir.

Boris Kagarlitski’ye (2008: 85-86) göre toplum üzerindeki politik ve sosyal kontrolün başlıca aracının televizyon olduğu Rusya’da böylesi bir sanal başkan tümüyle uyuyordu. Yayına hakim olan politikaya da hakimdi. Demokratik prosedürler sadece kamuoyu araştırmalarına hile karıştırmaktan başlayarak seçim sonuçlarını değiştirmeye kadar varan her türlü manipülasyon temelinde iktidara yasal oluşum sağlamaktaydı. 2000’lerde başlayan bu yöntem günümüz Rusya’sında hala devam etmekte, yerli televizyon kanallarında sadece Putin’in istedikleri gösterilmektedir.

Çeçenistan’daki savaş, Cumhurbaşkanlığı seçimleri için Putin’e çok uygun bir zemin hazırladı. Dağıstan’daki köktendinci ayrılıkçıların bozguna uğratılması ve Çeçenistan’ın üçte biri üzerinde kontrolün sağlanmış olması Putin’in göreve başladığı Ağustos ayında yüzde 2 olan popülaritesinin kısa bir zamanda yüzde 14’e çıkmasında çok önemli rol oynadı (Kagarlitski, A.g.e, 87).

Putin’in devlet başkanı olarak seçildiği yılda dünya liderleri tarafından kibarca görmezden gelinen seçim sandıklarında sahtekarlık, medya manipülasyonu ve tutarsızlıklar arasından Putin, Rusya’nın bin yılı aşkın tarihinde ikinci seçilmiş devlet başkanı olarak Kremlin’e çıktı.

Putin, tüm bildirimlerinde güçlü bir Rus devletinden bahsediyordu. Güçlü bir devlet Rusyalılar içindir, Putin burada sadece Ruslar’ı değil, Rus Devleti’nin tüm halklarını bu kavrama dahil etmiştir (Kremlin.ru, 2019).

Putin demokrasisinin kendi kuralları vardı. Öncelik olarak parlamentonun üst kanadını oluşturan Federasyon Konseyi’nin bölge valilerinden oluşması sistemine son vermiştir. Bununla da bölgelerin ülke politikasındaki etkisi azalmıştır ve ayrıca Güney Osetya ve Abhaziya olaylarından sonra ABD’nin bölgede kendilerine küçük müttefik yaratmasının önünü almış bulunuyordu. Parlamentodan geçirdiği kanunlarla bölge yöneticilerini kontrol etme imkanına sahip oldu. Doğrudan atamalarla yönetilen yedi süper bölge oluşturulmuş, 89 özerk cumhuriyet ve bölgenin yetkileri sınırlandırılmış ve idari birimler süper bölgelere bağlanmıştır. Yerel vali ve yöneticilerin yetkilerinin önemli bir kısmı merkeze devredilmiştir. Bu yöneticilerin, Federasyon Konseyindeki üyelikleri düşmüştür. Böylece özerk cumhuriyet ve bölgelerin üzerinde merkezin kontrolü artmıştır. Aynı zamanda bölgedeki adalet bakanlığının, savcılığın ve mahkemelerin daha aktif çalışması ve kontrolü sağlandı. Rusya için merkez kaç güçlerin kontrolü gücün istikrar adına merkezde yoğunlaşması açısından önemli bir hamle olurken, yeni siyasi güçlerin örgütlenmesinin de önünü kesiyordu. Böylece Rusya’da siyasal muhalefet sistem karşıtı protesto biçimlerine doğru sıkıştı (Yapıcı, 2010: 247-249).

Putin dönemini nitelendiren başlıca diğer konu ekonomi üzerinde yaptığı reformlardır. Bu dönemlerde Sovyetlerden miras kalan borç krizinin vahim boyutuna ulaşmasına rağmen, petrol fiyatının artması sonucunda ticaret hacmi genişlemiş ve ülkedeki yabancı para rezervleri üçe katlanmıştı.

2000 Mayısında başkanlık koltuğuna oturan Putin, Rusya'da ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için hem liberal bir ekonomik politika hem de hukukun üstünlüğü söylemini kullanarak güçlü devlet kurmak teşebbüsündeydi. Bu dönemde Putin için başarının anahtarı oligark ve bölgesel liderler ile mücadele ederek, hükümetteki Ortodoks liberallerin görüşlerine ılımlı yaklaşarak güçlü otoriter rejimi yeniden kurmaktı. Yeltsin döneminde devlet mallarının özelleştirilmesi sonucu ortaya çıkan oligarklar, Putin zamanında baskı altına alınarak ellerindeki mal varlıklarına, servetlerine el konuldu. Bu kapsamda en önemli olay medya imparatorları olan Boris Berezovski ve Vladimir Gusinski'nin yolsuzluk gerekçeleriyle mallarına el konulmasıdır. Putin'e muhalif olmaya çalışan birkaç iş adamının uzun süren karşı duruşları dolandırıcılık suçlamaları ile hapse atılmak, daha sonra ise ülke dışına sürülmekle sonuçlandı (Yapıcı, a.g.e, 102).

Rusya 2003 milletvekili seçimlerini beklerken, Kremlin medya üzerindeki gücünü Komünist Partiyi yok etmek üzere kullanmak istiyordu. 90'larda her şeyin altüst olmasından komünist parti sorumlu tutuluyordu. Üstelik Kremlin eliyle oluşturulan Birleşik Rusya Partisi için mecliste üçte ikilik itiraz edilemez bir çoğunluk sağlanması amaçlanıyordu.

Görünürde çok partili sistem seçimler ve kısmen bağımsız medya gibi vitrin süsleri aracılığıyla halkın iradesini kazanılmaya çalışılıyordu ama aslında Putin Rusya'sında otoriter benzeri bir politik sistem hüküm sürüyordu. Yolsuzluk ve keyfi suçlamalara göre kapatılan STK, muhalif parti, lider ve aktivistlerin hapsedilmeleri 2011 sonrası sistem dışı partilerin halkı ayaklandırmasına ve hükümeti boykot etmesine neden oldu.

3. İktidar-muhalefet diyalektliği ve sistemdışı protestonun gelişmesi

Aslında sistem dışı partileri iki döneme ayırabiliriz: İlk dönem; 2000-2011 tarihleri arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde sistem dışı muhalefet, Rusya'nın siyasi sisteminde belirli bir yere sahipti. Yerel seçimler dışında seçimlere katılma fırsatının olmaması ve sınırlı bir şekilde izinli protestoları gerçekleştirebilmelerine rağmen, muhalefet en azından yaşama hakkına sahip olup toplantılar yapabiliyordu ve iktidara herhangi bir siyasi tehdit içermeyen kurumlarını inşa edebiliyordu. Bu dönem, aynı zamanda, Putin'nin merkezileşme ve yerel güçleri kontrol altına alma girişimlerini içeriyordu. Bu değişimler sistem dışı partilerin mevzilerinin dağıtılması anlamına geliyordu.

Bu dönemde muhalefet, Muhaliflerin Marşı (2005-2008), Öfke Günü (2009-2011), Strateji 31 (2009-2014) gibi bazı eylem ve kampanyalar gerçekleştirdiyse de, bunlar büyük girişimler değildi. Bu kampanyaların amaçlarından bazıları şunlardı:

Rusya'yı demokratikleştirmek, siyasi özgürlük, iktidarın sosyo-ekonomik politikasını eleştirmek, özgür toplantı hakkını savunmak, v.b. (Samoylov, a.g.e.).

Sistem dışı muhalefetin en büyük protestoların başlama tarihi 2011'de D. Medvedev'in, Cumhurbaşkanlığı adaylığı için V. Putin'in ismini açıklaması ile başlamıştır. Boris Nemtsov liberal siyasi parti lideri olarak, Putin'in Ukrayna'daki isyanları ve ayrılıkçı askeri gruplara kapsamlı gizli destek vermesini protesto ediyor, seçimlerde hile yapıldığını savunuyordu.

Protestoların nedeni, 4 Aralık 2011 Devlet Duması seçimleri sırasında oy sayımına hile karıştırılmasıydı. İnsanlar, Duma seçimlerinden ziyade, artan elektrik, su ve ısınma faturaları, eğitimdeki kriz, okul ve hastanelerin kapanması ve Rusya'nın Dünya Ticaret Örgütü üyeliği sonrasında yaşanan iş kayıplarıyla ilgilidiler. Bu sorunların yeni bir protesto dalgasına yol açma ihtimalini hisseden muhalefet liderleri ilk başta tereddüt etseler de bir son dakika hamlesiyle sosyal talepleri de platformlarına dahil ettiler. En büyük protestolar ise 10 Aralık'ta Bolotnaya Meydanında ve 24 Aralık'ta Saharova caddesinde düzenlenmiştir. Moskova'da düzenlenen en az beş bin kişinin katılmış olduğu mitinglere halk 'Putinsiz bir Rusya' sloganlarıyla katıldı. 300 kadar kişi gözaltına alınmış, eylemin liderlerinden İlya Yaşin 15 gün hapis cezasına çarptırılmıştı. Gözaltına alınanlar arasında yolsuzlukla mücadele kampanyaları yürüten ve Putin'in siyasetlerini sıkça eleştiren Aleksey Navalniy de bulunuyordu. St Petersburg'daki protestolarda 120 kişi gözaltına alındı. Bu, sistem-dışı muhalefet üzerinde giderek genişleyen baskıyı gösteriyordu.

Tüm ayaklanmalara rağmen, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) gözlemcileri, Putin'in partisi lehinde seçimde adil davranıldığını ilan etti. İngiltere hükümeti ise hile suçlamalarının şeffaf şekilde soruşturulması çağrısında bulundu. ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton seçimin ne adil, ne hür olduğu görüşünü savundu. Birleşik Rusya, seçimde yüzde 50'nin biraz altında bir oy oranıyla birinci parti oldu. Böylelikle de Birleşik Rusya, alınan sonuçlara göre Duma'daki 450 sandalyeden 238'ini kazandı.

Aslında 2011/2012 protestoları yeni muhalif aktörlerin oluşumu, otoritelerle toplumun çatışmacı kısmını kurumsallaştırmaya, ona meşru bir biçim vermeye ve böylece toplumun bütünü olarak istikrarını korumaya yönelik bir girişim olarak değerlendirilebilir.

Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinin yıldönümü olan 18 Mart tarihine özellikle denk getirilen seçimi Putin'in kazanmama olasılığı neredeyse hiç yoktu. Bunun nedeni halkın ülkede Putin'den başka lider görmemesi ve buna bağlı olarak muhalefetin yıllardır güçlü bir isim çıkaramamasıydı.

Ülke içerisinde iktidarın izlediği politikaya tepki gösteren, iktidarı Rusya'yı ABD'nin küçük müttefiki yapmakla suçlayan birçok siyasi akım ve parti ortaya çıktı. Bunların arasında Yeltsin iktidarına en çok tepkiyi gösteren grup ise Avrasyacılar olmuştur. Rusya'yı Doğu ile Batı arasında kendine özgü Avrasyalı bir medeniyet olarak tanımlayan Avrasyacılık ideolojisinin temelinde Batı karşıtlığı yer almaktadır.

“Liberal ve Batılı olan her şeye karşı çıkan bu grup, devletçi bir ekonomiyi ve otoriter bir siyasi sistemi savunmuş, Rusya’nın büyük güç statüsüne kavuşmasını ABD ve müttefiklerine karşı durma yeteneğine bağlamıştır (Kamalov, 2011: 102).

Rusya üzerine yazanların bir kısmı, Rusya’nın tarihsel mirasının yükünden hareketle otoriterliğin kaynağını Rusya’da otoriter kültürün etkilerine vurgu yapmakta ve Putin’i bu mirasın bir yansıması olarak değerlendirmektedir. Demokrasi ve demokratikleşme sorununu bağlamdan koparmakta, Boris Yeltsin döneminin “demokratik” gelişmelerinin Putin döneminde yerini otoriterleşmeye bıraktığını ileri sürmektedir. Bazı yazarlar da tarihsel bağlamdan bağımsız olarak politik aktörlerin eylem ve yönelimlerine ya da Putin’in kişiliğine ve onun otoriter yönelimine gönderme yapmaktadır. Bu yaklaşımların Rusya’daki gelişmeleri açıklamaya yeterli olmadığını düşünenler, güncel bağlama, temel çatışma ve sorunlardan kaynaklanan otokraziye işaret etmektedirler. Buna göre bu tür çatışmalar, demokratik olmayan toplumlarda iktidarı paylaşma konusunda tarafsız hakemlerin yokluğunda ve nüfusun kontrolü (zor ve rıza) ihtiyacı çerçevesinde karşılaşılan tehditlerden kaynaklanmaktadır. Kurumsal analiz bu tür sorun tespitlerinde çözüm bu tür kurumların inşasıdır (Chaguaceda, 2016: 76). Bu yaklaşımın yeni kurumsalcı yaklaşımdan sadece farklı değil, aynı zamanda otokraziyi kritik durumlarda belli başlı politik aktörler tarafından alınan kasıtlı kararların bir sonucu olarak düşünüyor. Bu çerçevede politik aktörler iktidarı sağlamlaştırmak için muhaliflerden önce, mevcut fren ve denge sistemini sınırlandırmasını ve normları ve kurumları bu amaca doğru manipüle edilmesini talep eden sıfır toplam oyunu olarak politik rakiplerin tasarlayarak, iktidarlarını maksimize etmeye çalışmaktadır.

Rusya’nın mevcut rejimini kavramak için bu varsayımdan hareket eden (Chaguaceda, 2016: 76-88), başarısız demokratikleşme deneyimini, otoriteryan iktidarın kurumsal ağlarına ve biçimlerine ilişkin geçmişe, restorasyon tipi analizlere de yer verdikten sonra, Kremlin rejimine en sempatik analizlerin bile Rusya’nın toplumdan gelen talepleri uzlaştırma ve karşılama yeteneksizliğinin altını çizmektedir. Bu tür eleştiriler Putin rejiminin analizine ilişkin çok şey ifade etmemektedir. Zira bir “demokrasi şablonu” ya da Rusya’nın otoriter, tek adamcı mirası gibi genel açıklamalar da isabetli bir analiz olarak ele alınamaz. Siyasi rejimler, esas olarak siyasi alanın sınırlarını çizerek inşa edilirler ve kırmızı çizgiler ortak kamusal çıkarların bir ifadesi olarak ortaya çıkar. Bu tip bir siyasal alan ve kamusal alanın sabit bir veri alınması söz konusu olmamakla birlikte, bu iradenin tesis edilmesi bir iktidar-muhalefet bloklarının tarihsel toplumun güncel pratikler içinde konumlandırılmasını içerir. Tarihsel ve güncel bağlam rejimin iktisadi ve siyasi parametrelerine işaret eden bir matrise tekabül etmektedir.

Putin’in siyasi hayatı ve Rusya’nın bugünkü rejimi, 1990’larda Rusya’nın yaşadığı “vahşi kapitalizm” sürecinden ve halkın bu dönemin özel çıkarlara teslim edilmiş kamu alanından çektiği acılardan ayrı değerlendirilemez. Zira bugünkü Rusya, ulusal ve küresel planda sorunlarla baş eden bir çizgiye “Putin’in otokratik rejimi” altında gelmiştir. Post-Sovyet öncesi rejimin girdiği türbülans ve onun

doksanlı yıllardaki “özelleştirme felaketi” rejim ve halk arasındaki genel uzlaşmanın da çöküşüdür. Bu çöküşün ve güçsüzlüğün Putin rejimi altında açılması Batı’da yükselen eleştirileri ve rejim muhalifleri siyasal denklemden çıkararak bir kültürel hareket dönüşmesi süreci ile iç içe geçmiştir. Dünya sistemine ülkelerin katılma biçimleri ortak çıkarların temsili ile özel çıkarların ortak çıkar maskesi altında farklı derecelerde sentezini içerir. “Putin rejimi” için demokrasinin ölçüsünü belirleyen sınırların bu skala içinde ele alınması daha açıklayıcı olacaktır.

Güncel politika sorunları, Orta Doğu ve Kafkasya’da sürekli artan maliyetler yanında ülke nüfusunun resmi yoksulluk sınırın altında yaşayan 20 milyon üzerindeki nüfusun durumu, emeklilik yaşı, işsizlik gibi sorunlarla iç içe artan maliyetler, başka ülkelerde olduğu gibi Rusya’da da, küresel ekonominin etkilerine açık bir ortam oluşturuyor (Haaretz, 2018). Bu tip sorunlar, Rusya’nın siyasi rejiminin analizine dahil edilse de rejimin “demokratikliği” sorunu açısından esas sorunlar olarak değerlendirilemez.

Ukrayna krizi dolayısıyla gelen Batı yaptırımları, Rusya’yı ekonomik ve diplomatik olarak sıkıştırdığı ölçüde bu sorunlara hazırlık sürecini içeren Çin-Rusya ilişkilerinin iyileştirilmesi bir alternatif olarak güçlenen bir uzlaşmanın temellerini atmış görünmektedir (The Diplomat, 2016). Petrol fiyatlarının düşüşü Rusya’nın siyasi rejimi üzerinde hoşnutsuzluğunun Batı medyasında ve Batı ile ilişkileri öne çıkaran “folklorik” muhalefetin eylemlerinde kendisini göstermektedir. Ancak Batı medyasında Kafkas sorunlarına eski ilginin odağı Kırım sorununa dönmüştür. Türkiye ile ilişkilerinde de Kırım sorunu bir sorun alanı olmakla birlikte uzun zamandır rafa kaldırılmış bulunmaktadır.

Rusya’nın siyasi rejimi Putin döneminde iktidar ve muhalefet ilişkilerinin Post-Sovyet dönemi krizinin bastırılması ve siyasal alanın yeniden tanımlanması sürecini içte ve dışta yeniden ele alındığını göstermektedir. Bu gün, ülkedeki Batı ajandasının taşıyıcıları olarak görülen hareketler “folklorik” bir muhalefet derekesine düşürülmüş, temel sorunları ve iktisadi göstergeler peşini bırakmasa da iktidar-muhalefet arasında yeni bir dengenin var olduğu aşikardır. Demokratik sorun ve rejim içindeki muhalefet “majestelerinin muhalefeti” çerçevesine indirgenemez. Rusya’da oluşan yeni siyasal alan yeni rejim koalisyonunun bir ifadesi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç

2011-2012 kitlesel mitingler döneminde sistem dışı muhalefetin protesto gösterileri gelişimin bir sonraki adımına geçemedi. 2012 yılının sonunda protesto etkinliği önemli ölçüde azaldı ve birleşen muhalefet birliklerinin çöküşünü ilan etmek zorunda kaldılar.

Muhalef partilerin karşılaştığı sorunların aşağıdaki nedenlerden oluştuğu tespit edilmiştir (Tatarkova, 2014)

1. Sovyet sonrası komünist ideolojinin gerilemesiyle muhalif birliklerin parti tecrübesizliği,
2. Yeni siyasi düzen ve demokratik bir hükümet tarzına keskin geçiş zamanında partiler aktif olarak oluşmaya başladı. Uzun zaman aynı ideolojiye sahip olmalarına rağmen aralarında sorunların yaşanması bu partilerin muhalif ittifak oluşturmasına engel oldu.
3. Federasyonun ilk yıllarında muhalif partiler parlamentoda halkı temsil etme hakkı kazandılar. Ancak 1999 yılının sonunda, çeşitli siyasi nedenlerle partilerin Duma'daki sandalyeleri azalmaya başladı.
4. İktidar ve muhalefet arasındaki yaşanan gerilimler iktidarın sistem-dışı muhalefetle diyalog kurmak yerine çatışmayı alevlendiren tutuklamalarla sonuçlandı.

Görüldüğü üzere iktidar ve muhalefet söyleminde hem çatışma potansiyeli (çatışma söylemi) hem de ateşkes olasılığı (uzlaşma söylemi) vardır. Ancak, çatışma güç teşkil ediyor. Çatışma sırasında, ne uzlaşma stratejisi ne de her iki tarafın tam olarak işbirliği stratejisi seçilmemiştir; bu da çatışma söyleminin uzaması ile sonuçlanmıştır.

Böylece, sistem dışı muhalefet gruplarının dağılması, kurumsallaşma eksikliği ve demokratik bir işbirliği çerçevesinin eksikliği göze çarpmaktadır. Muhalefetin çekirdeği çeşitli siyasi ve sosyal aktörlerin temsilcilerinden oluşuyordu. Temsil edilen grupların her biri protestoya katılarak hedeflerine ulaşmaya çalıştı ve her zaman da bu hedefler politik değildi. Böylece, parçalanma, iç çelişkiler, uzlaşma eksikliği dağılmaya neden oldu.

Rusya'nın siyasi tarihini kavramlaştırmada önemli yönetsel ayırım, Rusya'nın Doğu-Batı yüzü olduğudur. Bertram Wolfe (Wolfe, 1989: 15), Devrimi Yapan Üç Adam adlı eserinde Rusya'daki iki temel güç bölünmesinin Batı ile bütünleşme ve Batı karşıtlığı içinde değerlendirilebileceğini ileri sürer. Bu olgu bu gün Avrasyacılık sorunsalı içinde ifadesini bulmaktadır. Fakat bu siyasi mevzilenmenin politikanın pragmatik yönüyle ilgili olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Zira gerçekte Avrasya diye ayrı bir güç ve ekonomi alanı icat etmek mümkün değildir. Dünya sistemi, katılan güçlerin bağımsız alan inşa edebilmesine uygun bir rezerv alanı olarak görülemez. Bu tür bir mevzilenme, ülke içi politik güç dağılımının meşruiyetini teminde yedek söylemler olarak iş görebilir.

Bu politika, üstelik Putin'le çelişen bir karaktere de sahip değildir; kendi toplumunda ciddi karşılık gören, tüm olumsuz ekonomik şartlara rağmen halen desteklenen bir isimdir. Putin, seçimlerde kendinden sonra ikinci sırada bulunan Grudinin'e ve üçüncü sıradaki Sopçak'a, başka fraksiyon ve siyasi söylemleri desteklemelerine rağmen, yeni yönetimde yer almalarını teklif etmiştir. Grudinin'e Tarım Bakanlığı, Sopçak'a ise bölgelerinden birine vali olarak atanmasını teklif etmesiyle de, toplumun tüm katmanlarına hitap etmek istediği gibi, muhalefetin

“Avrasyacılığına” rağmen Putin’le çalışabileceğinin göstergesi olarak yorumlanabilir.

Kaynakça

- Akhundova, J. (2013). Rusya’nın Siyasal Partileri ve Milliyetçilik Görüşleri. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(11), 54-66.
- Bbc News. (2019, Eylül 9). Eylül 26, 2019 tarihinde BBC Russian News: <https://www.bbc.com/russian/news-49633466> adresinden alındı
- Burenko, V. İ. (2007). *Politologiya*. Moskova: Ekzamen.
- Chaguaceda, A. (2016). The Putin System. *Russian Authoritarianism Today*. *Revista Mexicana de Analisis Politico y Administracion Publica Departamento de Gestion Publica y Departamento de Estudios Politicos y de Gobierno*, V(1), 75-92.
- Haaretz. (2018, Mart 12). Eighteen Years in Power, Putin's Grip on Russia Looks Stronger Than Ever Meanwhile, Russia's problems persist. Mart 12, 2018 tarihinde Haaretz: <https://www.haaretz.com/world-news/europe/eighteen-years-in-power-putin-s-grip-looks-stronger-than-ever-1.5893025> adresinden alındı
- Kagarlitski, B. (1996). *Rusya'da Kapitalizm Neden Tutmadı?* İstanbul: Metis.
- Kagarlitski, B. (2008). *Bugünkü Rusya. Neoliberalizm, Otokrasi ve Restorasyon*. (F. Arıkan, & S. Arıkan, Çev.) İstanbul: İthaki.
- Kamalov, İ. (2011). *Rusya'nın Orta Asya Politikaları*. Ankara.
- Kesgin, B. (2016, Şubat). Orta Sınıflar Ne İster? Rusya ve Türkiye’de Orta Sınıflar Üzerine Bir Karşılaştırma. *Sosyoloji Konferansları*(56), 3-32.
- Kremlin.ru. (2019). Eylül 26, 2019 tarihinde Kremlin.ru: <http://kremlin.ru/events/president/transcripts/by-date/31.12.1999> adresinden alındı
- Kubichek, P. (2000). Russian Foreign Policy and the West. *Political Science Quarterly*, 114(4), 551.
- Samoylov, Y. (2017). *Rusya'da Protesto Gösterileri ve Rus Muhalifeti*.
- Samoylov, Y. (2017, Nisan 03). *Sahipkiran: Stratejik Araştırmalar Merkezi*. <http://sahipkiran.org/2017/04/03/rus-muhalefeti/> adresinden alındı
- Sartori, G. (2005). *Parties and party systems: a framework for analysis*. ECPR Press.
- Sergeev, V., ve Sergeev, K. (2004). Mechanisms for Evolution of Society's Political Structure. *Social Sciences*(001).

- Stengel, R. (2007, Aralık 19). Eylül 26, 2019 tarihinde TIME: http://content.time.com/time/specials/2007/personoftheyear/article/0,28804,1690753_1690757_1690766,00.html adresinden alındı
- Tatarkova, D. Y. (2014). Формирование политической оппозиции в России (2011-2012 гг.): конфликтный дискурс, (Rusya'da siyasi muhalefetin oluşumu (2011-2012): çatışma söylemi). Moskova.
- The Diplomat. (2016, Aralık 06). Mart 12, 2018 tarihinde <https://thediplomat.com/2016/12/behind-china-and-russias-special-relationship/> adresinden alındı
- Wallerstein, İ. (2014). G. Derlugian içinde, Komünizm Neydi?" Kapitalizmin Geleceği Var mı? (B. O. Doğan, Çev.). İstanbul: Metis.
- Wolfe, D. B. (1989). Devrimi Yapan Üç adam. Ankara: Kuzey Yayınları.
- Yarıcı, M. İ. (2010). Rus Dış Politikasını Oluşturan İç Etkenler. İstanbul: USAK.
- Zeletdinova, E. A. (2012). Развитие оппозиции в России. Каспийский регион: политика, экономика, культура(2), 80.
- Год митингов. (2013, Ocak 1). Eylül 26, 2019 tarihinde Голоса Америки: <https://www.golos-ameriki.ru/a/russia-2012-protests/1575549.html> adresinden alındı